

До спеціалізованої вченої ради Д.17.051.05
Запорізького національного університету

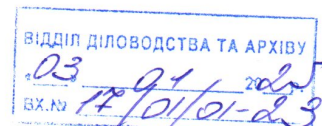
ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук, професора кафедри соціології та філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького **Цюрупи Михайла Володимировича** на дисертаційне дослідження Ель Гуессаб Каріма “Феномен Арабського світу: соціально-філософський аналіз”, поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Академік Сергій Кримський раніше відзначав «важливість дослідження екзистенційного досвіду XX століття», минув час і автор дисертації обрав для філософського осмислення досвід XXI століття - феномен цілісного арабського світу - центру динамічних перетворень спільноти арабських народів двох континентів, який визначає нову конфігурацію соціокультурного розмаїття людства. Отже, **актуальність дослідження** виходить за межі суто українського наукового контексту та має інтеркультурне світоглядне та соціально-філософське значення.

Якщо «азійські тигри» Далекого Сходу є приклад економічного стрибка, то Арабський світ демонструє міцність духовних засад та прогрес у всіх сферах, включно із питанням прав людини. Футуристичний проект Саудівської Аравії «VISION 2030» вражає трильйонними інвестиціями, баченням «міста майбутнього», ролі студентської молоді, змінами традиційного статусу жінок.

Автор «насичує» науковим змістом тезу Річарда Кіплінга «Схід є Схід, а Захід є Захід» розкриттям системо утворюючих чинників змін Арабського світу, який стає більш відкритим для подальших наукових та культурологічних розвідок. Зауваження Президента України (2024 р.) щодо недостатньої активності дипломатії в Африці, де знаходиться 80 % країн арабського світу, засновано на важливості потенціалу арабських країн. Для України знання світоглядних засад збройної боротьби, справедливого світового устрою арабських країн стає фактором зміцнення дружби з ними, подолання гегемонії великих країн на світове лідерство.

арабських країн стає фактором зміцнення дружби з ними, подолання гегемонії великих країн на світове лідерство.

Наукова новизна алгоритму розробки теми і значущість отриманих результатів для філософії і соціальної практики та їх використання виходять із започаткування нового напрямку філософії і культурології арабістики.

Карім ель Гуессаб розробив наукову проблему філософського розуміння всього сучасного світу, швидкість перетворень якого не передбачали мислителі ХХ ст.: геополітичне, силове, культурологічне пере форматування, де вплив має «Арабський світ». Вона має **зв'язок із науковими проектами** університетів Південної України, Запорізького та Мелітопольського університетів.

Мало сказати, що ми живемо у багатополярному світі із «не визначеним майбутнім», де політики звертаються до лідерства, економічного зростання, наслідків глобалізму, тоді як автор аналізує культурологічні, ментальні, мовні особливості «закритого» для європоцентричного мислення Арабського світу.

Дисертант виявленими сутнісними характеристиками арабського світу підвів до ідеї гранично широкого масштабу: зміни світової спільноти визначатимуться цілісними соціокультурними світами, чи європейськими об'єднаннями, Арабською єдністю, чи конгломератом: Росія – КНДР - Іран ?

Новизна поданої дисертації підсилена тим, що роботи арабістів мусульманських країн із найвідоміших університетів Саудівської Аравії, ОАЕ, Єгипту, Алжиру, європейських мусульманських центрів практично не відомі, єдиний в Україні мусульманський університет (м. Донецьк) став зруйнований, тому джерелом наших знань стають роботи вітчизняних арабістів, примітним серед них дослідження Каріма Ель Гуессаба. **Немає порушень академічної доброчесності:** це оригінальна одноосібна наукова праця, текст без запозичень та с посиланнями на авторитетні джерела.

З системності філософського дискурсу вдалось повністю вирішити онтологічний аспект проблеми, морально-аксіологічний, соціокультурний, а от звернення автора до специфіки термінології, тематичних особливостей арабо

мовних текстів філософії відійшло на другий план. Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях (більше 340) це підтверджує високий рівень дисертації.

Праксеологічне і гносеологічне значення даної роботи виходить за межі соціально-філософських здобутків, долає вади європоцентричного розуміння та ставлення до 22 країн, поєднаних вірою, культурою, образом життя. Праця має відкриває платформу для діалогу, дискусій. Ідеї дисертації новаторські тим, що перевертають уявлення стосовно ролі мови, спілкування, знакових конструкцій, релігії, сімейних цінностей, прийняті у західному мисленні «вільних опіній», без розуміння традиції інших народів.

Висновки дисертаційної роботи науково обґрунтовані всією ходою дослідження та реаліями Арабського світу, розгорнуті та містять новизну. Перелік використаних авторитетних джерел та множинність апробаційних заходів – наукових публікацій чотирма мовами підтверджують рівень докторської дисертації, вражають широтою та глибиною вирішених проблем.

Достоїнства роботи розкриваються при аналізі змісту кожного із розділів.

Перший розділ (с. 37-79) заслуговує на схвалення методологічним інструментарієм автора, він синтезував досягнення сучасної соціально-філософської науки, культурології, релігієзнавства, етнокультурних студій, геополітики, тонким розумінням арабського мислення, спілкування, письма. Дисертанту вдалось виявити системо утворюючі елементи світу: арабський етнос, іслам, спосіб суспільного відтворення, навчання в Уммі, побут, мовні єдності та відмінності народів та здійснити філософську рефлексію над ними.

У науковій літературі з часів Середньовіччя арабський світ не поставав соціокультурною цілісністю, яка є унікальним цивілізаційним утворенням, здійснювався галузевий акцент, локальний інтерес до окремих арабських країн щодо питань теології та арабської експансії. Дисертант здійснює соціально-філософський підхід до Арабського світу, авторським методом «дослідження з середини (емічний підхід - *emicstandpoint*)» виявляє генезу арабського світу від появи у всесвітній історії до стану глобалізації із спротивом традиціоналізму.

Окрім традиційних інструментів методології автором заявлена продуктивність нелінійних уявлень розвитку Арабського світу як складної соціальної системи, яка балансує між процесами модернізації та живучістю традиції, усталеною ментальністю народів арабського суспільства. Доречно звернено увагу на неприйняття «культурної експансії» Заходу, включно із виявленням підходу до його розуміння.

У підрозділі «*Соціокультурна детермінація становлення арабського ареалу*» виявлено детермінанти становлення Арабського світу, якими визнано. іслам, арабська мова, специфіка публічного та приватного життя, хоча вказано на сумнівні «історію та державність» (стор. 10 автореф.) Краще б звернутись до значення переходу від кочового образу життя арабських племен до ствердження державності, спочатку в Азії, а далі до Африки та виникнення територіальних проблем між державами: Іран-Ірак, Сомалі – Ефіопія, Сирія-Туреччина .

Різноманіття форм соціокультурної детермінації має особливе значення в контексті подальших досліджень комунікативних процесів всередині Арабського світу, що веде до більш відкритої соціальності.

Друга частина підрозділу (с.90-109) присвячена дослідженню знаменних регіонів, які визначають зміну центрів тяжіння арабського світу та новий геополітичний формат. Дисертант аналізує феномен «арабської весни», що дав можливість появи політичних і соціальних змін, протестів, але сумнівним є вплив революцій на духовну атмосферу і соціокультурні характеристики життя арабських країн. Іслам у всіх його течіях, його дотримання владою, а не революції, визначають стабільність і динаміку арабських країн.

У третьому розділі (с. 212-275), який став центром наукового досягнення автора, проведено переконливе розрізнення на мовно-культурному та етнічному ґрунті не диференційованої раніше єдності арабських етносів спільнот на саме арабів та народів, які асимілювали арабську мову і культуру, що особливо цінним є для розуміння ролі курдів, берберів у етнонаціональних конфліктах у Сирії, Туреччини, Лівії, Марокко. Аксіологічні цінності Умми, сім'ї, а не окремого індивіда, встановлені автором, мають пізнавальне значення для правничих наук,

етики сімейного життя та моральних студій. При цьому моральне обличчя та поведінка араба принципово різниться високими вимогами, не досягнутими іншими етносами (с. 253-263).

Вперше на теренах України теологічний дискурс арабського світу дисертантом проведено у єдності (наскільки це можливо) домінуючих течій ісламу - сунізм, шиїзм, суфізм – та інших, християнських вірувань різних конфесій, що і визначає фундаментальні незмінні риси світогляду, образу життя, ступінь соціальної активності населення арабського світу.

При авторському аналізові внутрішніх конфесійних відмінностей ісламу виявлено змагання традиційного та «модернізованого» ісламу, хоча ми очікували на повернення інтересу до ісламського фундаменталізму, вплив якого залишається сильним та може привести до запеклих збройних конфліктів.

При дослідженні факторів відтворення Арабського світу нас зацікавили як матеріальні передумови його розвитку на базі багатих природних ресурсів (нафти та газу), так і спосіб керування раніше не відомими нам економічними важелями: «Халяль-індустрія» - виробництва здорової та чистої їжі, «Хавала-банкінг», де сторони покладаються на зв'язки довіри між клієнтами, при цьому перше та друге мають моральне ісламське підґрунтя та приписи Корану.

Дисертант проводить важливу ідею стосовно взаємозв'язку матеріально-економічного та духовного відтворення арабського світу за домінанти духовного виробництва, спрямованого на примноження знань, норм, ідеалів, об'єктів поклоніння, духовних цінностей, яке здійснюється за допомогою ісламської системи освіти та здійснення комплексного навчання «уммою» (мусульманською спільнотою). У ній наука, мистецтво, політика, ідеологія, стиль життєвої поведінки просякнуті традиційними цінностями арабських народів та його звичаїв. Знання тонкощів мовних особливостей (с.) та культурного життя арабських народів вражає своєю глибиною та філософською глибокою концептуалізацією.

Інноваційне значення мають положення третього розділу, що розкривають специфіку взаємодії держави і громадянського суспільства арабського світу, яка

відрізняється від європейської тенденції зростання ролі громадянського суспільства, включно із впливом на військову сферу. Доречно наголошено, що попри усталений традиціоналізм відбувається формування нової культурно-політичної традиції в арабському суспільстві: демонстрація непокори авторитарній владі, зростанні активності громадських структур, що сприяло появі нових соціальних інститутів, лібералізації законодавства, розширенню прав і свобод, зокрема у Алжирі та Лівії. Справедливо вказано про набуття Арабським світом нової соціальної якості і обриву.

Четвертий розділ (с.283- 300) має змістовні ознаки наукової новизни та стисло надає важливий матеріал, частково концептуалізований автором щодо розрізнення арабів та населення арабських країн у т. ч. арабовних, що має важливе значення для етно-національних розвідок інших соціокультурних світів.

Зауваження та пропозиції дисертанту:

Проблемні та суперечливі моменти тексту дисертації впливають з новаторства теми та відмінностей у розумінні Арабського світу, тлумачень Священного Корану, бо опонент виходить з західної парадигми мислення щодо культурних світів, а дисертант представляє арабську спільноту на основі аналізу із зсередини об'єкту дослідження з методом «case study».

Об'єктивною основою суперечливих моментів є громада цілісного арабського світу, вирішення проблематики під силу тільки колективам та науковим школам ісламістів та філософів-арабістів.

Починаємо дискусію з сумнівів щодо вжитку арабсько-мовних понять, окрім не доступних перекладу, наприклад: джамахирія, «Адебіят». У дисертанта спочатку стверджується 5 «класичних» стовпів ісламу, а на стор. 224 їх вже «шість». Принциповим є уточнення поняття «джихад» у аспекті нинішніх воєн, важливого концепту ісламської теології. У автора при фіксації дискусій, є поділ на духовну боротьбу за власне вдосконалення, проти поганих звичок («великий джихад»), та збройну боротьбу - «малий джихад». Але українські вчені (Абдо-Ясинська Ліна Імам) та арабські автори позначають війну адекватно ситуації ХХІ століття «джихадом меча» на відміну від «джихаду серця».

У Священному Корані є два типи війн: оборонна («хоча б відбити напад») та наступальна («борітесь з ними поки не переможете»). Визнання війни «малим джихадом» применшує ступінь її загрози. Далі автор посиляється на не перевірену цитату з Корану Сейран Аріфова (с.92), а рецензент не знайшов там терміну «джихад» (Коран. Пер. з арабськ. Акад. Ю Крачковського. 1963).

Друга пропозиція також термінологічного штибу: не вживати російське слово «скріпи» (українська транскрипція с. 229), воно з 2012 р. путінським режимом позначило примарну єдність та дух «руського миру», бо арабський світ єднає ісламська традиція регуляції світського та приватного життя на основі Корану, Суні, хадисів, які є мораллю, правом, культурою та правилами всього життя. Причому, термін «хадиси» означає не тільки промови, а й перекази про його діяння та умовчування Пророка Мухаммада.

Втретє, концептуальне значення має уточнення предмету дослідження, якщо об'єкт є цілісний арабський світ, то предмет не «соціально-філософський аналіз Арабського світу» (с. 28), це головна мета авторської рефлексії, предмет глобальний феномен та соціокультурна система арабського світу, атрибути, тенденції та логіка змін. До того ж Арабський «Світ» не «ареал» (це біологічний термін), як двічі вказано (с. 112), а вся тотальність матеріального та духовного буття арабських країн.

Автору вдалось науковим аналізом досягнути зміст поняття арабські народи та акцентувати на співжитті з іншими етносами Арабського світу, однак не зрозуміло, чому важливий для України етнос «татари», його віровчення та ісламський світогляд обійдене увагою, хоча на с. 223 є посилання на монголів.

У 4-му розділі «Арабський світ в умовах нового формату світу» правильно виявлена проблема «боротьби за лідерство» арабських країн всередині соціокультурної спільноти, зміни у геополітичному відношенні, однак не розкриті чинники, причини, які й визначають логіку змін центрів сили згідно діалектики єдності та суперечності глобалізованого світу. Зайвим стає посилання на ситуативні конфліктні відносини з Ізраїлем (с. 291-293), воно виходить за визначену тему,

міркування тяжіють до геополітичних інтерпретацій. Розкриття концепту «Арабський світ» належить до питання соціально-філософського аналізу.

Ми ризикуємо заглибитись у тонкощі арабської теології та філософії, але джерела арабської філософії не тільки Коран, Суна, висловлювання та умовчування Пророка із життє значущих питань, а також *мистецтво іджтихаду* складних для тлумачення місць Священного Корану.

Вчетверте, ми визнаємо евристичний потенціал дисертації та очікували аналізу доробку арабомовних філософів і культурологів стосовно проблематики арабського світу, як древньої та нової цивілізації, але багато сторінок присвячує ідеям американського філософа Ч. Пірса (с.224-228), ще Є. Дюркгейма, які не мали відношення до арабської спільноти, рефлексія Арабського світу мала б базуватись на творах сучасних мислителів, про них лише побіжно згадує автор.

Побажання досліднику рівня габілітованого доктора філософії дослідити формування впливу арабської філософії на світоглядні засади та менталітет арабського етносів крізь призму робіт сучасних авторів, бо значні мислителі їм оглянуті на першу половину минулого століття.

Згадане мистецтво іджтихаду – тлумачення не доступне європейському стилю, тому пи осмисленні систем знань «Адебіят» і «Ільм», не повністю розкритих автором, виникають сумніви щодо правильного розуміння змісту, нам не можливо зробити це за відсутності термінів у європейській літературі.

В-п'яте, потребує удосконалення логіка розгортання матеріалу, не зрозумілий перехід від аналізу невербальної комунікації арабів до наступного фрагменту «основні цінності арабських країни» (с. 227). Не заслуговує схвалення детальний аналіз невербальної комунікації арабських народів та символічна форма спілкування. Як відомо, у мечетях є цитати священних текстів, а зображення людей і тварин заборонені, театральні вистави, кажуть, що на ринках вербальне спілкування дещо компенсує цю важливу для європейців форму культурного діалогу.

Вшосте, для розуміння світогляду арабів більш цінним є аналіз чи огляд неперевірених по жанру і стилю літературних джерел, починаючи хоча з

«Тисяча ночей і одна ніч», якими століття захоплюються європейці. На дискусії щодо перекладів чотирма європейцями звернув увагу письменник-філософ Х.Л. Борхес у творі «Перекладачі Тисячі однієї ночі». Автор не наводить жодного літературного джерела, захоплюючись смислом жестів спілкування.

В-сьоме, бажано більш критично підходити до цитування, сумнівно, щоб ісламський вчений М. Кутба казав: «Іслам...є «тільки звуковою системою» (с.73), автор знайшов у перекладача Корану Якубовича тезу: «Бог створив людину вже «народами та племенами», але згідно Сури 16 аят.4, та створена «із краплі», у Сурі 6 «із глини», аят: 2, у Сурі 23 аят 12 із «суміші (есенції) глини. У Корані двічі негативно оцінено розділ народів на партії («хезб»).

З монографії Голікова А. П. та інш.(Харків, 2010) наводиться теза: глобалізація несумісна з нормами *міжнародного закону*, але такого не існує взагалі. Нарешті захоплення оглядом комерційно-побутових аспектів життя арабських народів (с.254-260) має виключно економічне та культурологічне значення, ще не концептуалізоване у соціально-філософському відношенні.

Однак вищезгадані сумніви, пропозиції не применшують високе наукове та важливе практичне значення дисертаційного дослідження, це новаторство розробки неосяжної теми «Арабський світ», ми позначаємо дисертацію символом "Сучасна Мала енциклопедія Арабського світу».

ВИСНОВОК:

1. дисертаційна робота Ель Гуессаб Каріма на тему “Феномен Арабського світу: соціально-філософський аналіз” відкриває новий напрямок соціально-філософських студій культурних світів, має достатньо ознак новизни та розгорнуті висновки-рекомендації праксеологічного значення. Вона являється самостійним, творчим, науковим, завершеним дослідженням фундаментальної філософсько-світоглядної проблеми, розв’язання якої має значення для спрямування ментальних засад українського народу на прогресивні соціальні перетворення. Соціальна філософія збагатилась розумінням етапів, чинників, векторів еволюції арабського світу у сучасному світовому просторі.

2. Дисертація Ель Гуессаб Каріма відповідає «Вимогам до оформлення дисертації», затвердженим Наказом МОН України № 40 від 12.01.2017 р. зі змінами і доповненнями, внесеними наказом МОН України № 759 від 31.05.2019 р. та Вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукових ступенів», затвердженими Постановою КМУ № 1197 від 11.11.2021 зі змінами внесеними постановою КМУ № 502 від 19.05.2023, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії.

Професор кафедри соціології та філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,

доктор філософських наук

Михайло ЦЮРУПА

30 грудня 2024 р.

Підпис проф. Цюрупи Михайла Володимировича завіряю:

Інспектор з кадрів *Томас* *Петрик* *Тонгар*